

# Savaş Edebiyatına Yansıyan Bazı Çocuk Görünümleri

Şener Şükrü YİĞİTLER\*



Savaşların, hayatın her alanına nüfuz eden travmatik etkilerine bütün edebiyatlarda aynı karşılığın / karşıtlığın ortaya çıkmaması durumu herhangi bir konunun farklı edebiyatlarda farklı şekillerde ele alınmasından etik ve sosyopolitik açılardan ayrışır. 19. yüzyılın postendüstriyel dünyasının meydana getirdiği modern edebiyat her türlü çıkışsızlığın, yabancılaştırmanın, yozlaşmanın da anlatısı olmayı tarihin tanıklık ettiği en kanlı iki savaşa borçludur biraz da. Savaş alanlarının şiirsel tasvirlerini yapan fütüristler kadar olmasa da savaş, kahramanlık, vatanseverlik için belli bir övgü dozu 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her alanda mevcuttur. Modernitenin evrensel olgular olarak tanımladığı sivil itaatsizlik, liberal değerler ve demokratik haklar eşliğinde gelişen bir antimilitarizm ise Karl Liebknecht'in Almanya'nın I. Dünya Savaşı'na girişine şiddetli itirazından bu yana sistemleşerek gelişmeye devam etti. Mücadele içinde olgunlaşan Cumhuriyet aydınının bütün dünyaya yayılan savaş karşıtı enternasyonal içinde yer almaması çoğu

zaman dönemin şartlarıyla açıklanır. Oysa sürgün, hapis cezalarına rağmen savaş karşıtı duruş sergileyen edebiyatçıların tutumu, tarihin herhangi bir döneminde yapılmaması gerekene dönemin şartlarını bahane göstermeyen aydın vicdanına işaret eder. Antimilitarist değerler, edebiyata evrensellik kazandıran insani ilkeler arasında yer aldığı kadar çoğu kez vatan hainliği, iş birlikçiliği ve korkaklıkla suçlanır. Hâlihazırda dünya edebiyatındaki kaliteli örneklerine rağmen hâlâ yeterince geliştirilmemiş bir söylemde kalan savaş karşıtlığı, söz konusu çocuk edebiyatı olduğunda, özellikle de geç uluslaşan toplumlarda, geleceğin garantisi, vatanın müstakbel büyükleri olması beklenen çocuklar için sakıncalı kabul edilir. Bu yazıda uluslaşma sürecinin ve bu süreci tahrik eden kavramların Türk çocuk edebiyatındaki verili yeri tartışılacak, Türk çocuk edebiyatının antimilitarizme yaklaşımı bazı Avrupalı örnekleriyle karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Edebiyatın ilk roman kahramanı Don Kişot, ulus-devletlerin zorunlu askerlik uygulamasından önceki feodal dünyanın asil ve yalnız savaşçılarından yalnızca biriydi, başka bir deyişle şövalyeydi ve çok da başarılı olduğu söylenemezdi. Cervantes'in Mançalı,

\* Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi.

yaşlı savaşıyı eserine kahraman olarak sokması elbette bilinçli bir tercihtir ve bu tercih roman sanatının ilk verimini aynı zamanda, tabii bugünkü anlamının epey uzağında olmak kaydıyla, antimilitarist değerlere yaklaşıyordu. Yel değirmenlerine, koyun sürülerine, yas tutanlara saldıran yaşlı şövalyenin hayal gücü, yeryüzünü kendisinden birkaç yüzyıl sonra sosyal Darwincilerin tarif ettiği türden bir savaş ve mücadele alanı gibi algılamasına neden olur. “En güçlü olanın hayatta kaldığı” bir dünyada fiziksel zayıflığın değilse de, çılgınlığın, sıra dışılığın ve hayalciliğin temsilcisi olarak Don Kişot’tan bu yana bu tipin çok fazla geliştirildiği iddia edilemez elbette. 19. yüzyılda ortadan kalktığını söylemek de mümkün: Stephen Crane’in Amerikan Sivil Savaşı’nı fon olarak kullandığı ve Türkçeye *Kanlı Madalya*, *Cesaret Madalyası* (*Red Badge of Courage*, 1895) gibi isimlerle çevrilen savaş temalı çocuk romanında Henry Fleming’in dönüş(üm)ünü anlatırken karakterinin fiziksel ve ruhsal gerçekliğini savaşa olan mesafesine göre ayarlar gibidir. Romanın başında, başkalarının takdiriyle anlaşılan, Don Kişotvari romantik cesaret düşüncesi yerini fedakârlık, erkeklik ve vatanseverlik gibi ulus-devlet değerlerine bırakır. Çarpışmadan kaçan Henry’nin bir açıklıkta denk geldiği asker cesedi savaş / ölüm / hayatta kalma ile ilgili düşüncelerini değiştirmesine neden olur. Böylece genç asker “kırmızı cesaret madalyası”ni simgeleyecek bir yara almak üzere savaş alanına geri döner ve romanın sonunda vazifesini layıkıyla yapmanın hazzını yaşar.

Savaş karşıtı söylemin gelişimine I. Dünya Savaşı öncesinde şahit olunur. Ferenc Molnar’ın *Pal Sokağı Çocukları* (*A Pál utcai fiúk*, 1906) kitabı, savaşı savaş alanından çıkararak sokağa taşır. Küçükler için bir varlık / yokluk mücadelesine sahne olan sokak aynı zamanda vatan / yurt benzeşiminin de alanıdır: “*Bu küçücük toprak parçasını sevdi-leri, hatta gerekirse onun için çarpışacakları gözlerinde okunuyordu. Bu, yurt sevgisinin bir türüydü. ‘Yaşasın Alan!’ diye bağırırken ‘Yaşasın yurdumuz!’ der gibi bağırıyorlardı. Gözleri parlıyordu ve hepsinin yüreği doluydu.*”<sup>1</sup> “Alan”a, başka bir ifadeyle “vatan”a ihanetle suçlanan, “hain” ilan edilen ve romanın sonunda savaşa yararlık göstermek pahasına zatürreye yakalanarak hayatını kaybeden Er Nemecek’in ölümü sonucunda ezeli düşmanlığı bir yana bırakarak birleşen iki çete, vatanseverlik, kahramanlık, cesaret, fedakârlık, zafer, kurallara koşulsuz sadakat, disiplin, itaat ve hiyerarşi gibi büyüklerden öğrendikleri değerlere de sırt çevirmiş olur. Roman, bu evrensel mesajından olsa gerek Amerikan müfredatına çok az girebilmiş; birçok yayınevi tarafından yayımlandığı Türkiye’de ana mesajından soyutlanarak bir çete savaşı anlatısı olarak okuyucuya sunulmuştur. I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesine gelindiğinde kendisi de bir asker olan Louis Pergaud’un *Düğmeler Savaşı* (*La Guerre des boutons*, 1912) romanı iki köyün çocukları arasındaki mücadeleyi “ihnet”, “şeref”, “fedakârlık” gibi değerler üzerinden anlatırken yaklaşmakta olan savaşın neden yapılacağına dair çocukça sorular sormayı ihmal etmez. Fransız lise müfredatında yer alan kitap hâlâ klasik değerdedir.

20. yüzyılın en büyük insanlık dramına geçecek olursak; II. Dünya Savaşı’nı anlatan en önemli kitaplardan biri acı ve vahşet dolu sayfalarından ötürü bize o günün şartlarıyla empati kurdurması açısından çok değerli, ancak bir çocuk tarafından yazılmış olması açısından aynı oranda üzüntü vericidir. Nazi işgali altındaki Hollanda’da Bergen-Belsen

1 Ferenc Molnar, *Pal Sokağı Çocukları*, Çev.: Necmi Seren, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 52.

toplama kampına götürülerek 15 yaşında burada tifüsten ölen Anne Frank'ın günlük notlarının derlenmesiyle ortaya çıkan *Anne Frank'ın Günlüğü (Het Achterhuis: Dagboek-rieven 14 Juni 1942 - 1 Augustus 1944, 1947)* savaşı otobiyografik bir anlatıya çevirmesiyle ve iyimserliği, umudu, savaş karşıtlığını son ana kadar bırakmamasıyla takdir toplar. Savaş şartlarının bir çatı katında 2 yıl boyunca saklanmak zorunda bıraktığı ve genç kızlığa geçişin sancılarını, heyecanlarını hapsediği evin dışına, işgal altındaki ülkeye yayılan bir tür klostrofobik / kaotik duygu durumuyla birlikte yaşayan Anne Frank II. Dünya Savaşı'nı konu alan birçok kitaba ilham vermiştir. Hepsisi de çocuk edebiyatı içinde önemli kabul edilen ve Anne Frank'ın günlüğüyle benzer özellikler taşıyan örnekler arasında Esther Hautzig'in *The Endless Steppe* (1968), Corrie ten Boom'un *The Hiding Place* (1971), Johanna Reiss'in *The Upstairs Room* (1972), Lois Lowry'nin *Number the Stars*, (1989) kitapları akla ilk gelenlerdir. John Boyne, *Çizgili Pijamalı Çocuk (The Boy in the Striped Pyjamas, 2006)* romanıyla savaşın çocuklar üzerindeki yok edici etkisini yetişkin okurlar için estetik bir düzeyde dile getirirken Markus Zusak aynı yıl içinde çok-satar listelerine giren *Kitap Hırsızı*'nda (*The Book Thief*) anlatıcı rolündeki Ölüm'ün küçük bir kız çocuğunun hayatını biraz da kitap sevgisi sayesinde II. Dünya Savaşı'nın en kanlı günlerinde nasıl yaşadığını anlatır.

Savaş tehlikesiyle yüz yüze kalan çocuklara Türk edebiyatında da bolca yer verilmiştir. Tanzimat edebiyatından başlayarak yerli bir çocuk edebiyatı üretiminin gerekliliğini kavramış görünen Türk edebiyatçıları “fert” statüsü vermeyi uygun gördükleri çocukları “minyatür yetişkinler” olarak algılamışlar;<sup>2</sup> “çağın ruhu”na nüfuz eden milliyetçilik ve militarizmin hızla yükselişe geçtiği geç dönem Osmanlı Devleti'nde “millî pedagoji”nin terbiye, ahlak, itaat, sadakat, vatanseverlik, çalışkanlık gibi temeller üzerine oturmasının yolu açılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süreçte vatanın babası olarak sunulan, “çocukların merhametli ve adil hamisi” sıfatını taşıyan sultana bağlılık, aynı zamanda Tanrı'ya bağlılık anlamına gelir. Darülaceze Vakfını kurduran, fakir ve yetim çocukları devlet okullarında okutan II. Abdülhamit'in hamiyetperverliği dönemin özellikle süreli yayınlarında öne çıkartılır. Jön Türk iktidarına geldiğinde, genç yaşlı bütün vatandaşlarının itaat ve sadakatinin mutlak monarşiden meşruti yönetime, dolayısıyla da vatan düşüncesine yönlendirilmesine dönük gayretler dikkat çeker. Başta “fert”leşme ve vatandaş olma sürecine girdiğini söylediğimiz çocuk bu aşamada vazife ve sorumluluklarla yüklü vatandaşlığın bir adım öncesinde görülür. “*Tanzimat'la bağımsız bir özne olmayan çocuk, II. Meşrutiyet'le birlikte potansiyel bir kamusal özneye dönüşmeye*” ve “*kimi zaman ulusun, kimi zaman ırkın geleceği*”<sup>3</sup> olarak görülmeye başlamıştır. Vatandaşlık bilinciyle yetiştirilecek yeni nesiller için *Malumat-ı Medeniyye* kitaplarının okutulduğu okullar ve peygamber ocağı olarak görülen ordu militer ve modern sosyalizasyon araçları olarak işletilirler. Bütüncül bir sadakat, disiplin, güç, irade sentezine, fiziksel ve ruhsal sağlamlığa ulaşmak adına müfredata eklenen dersler, kurulan idman okulları, Türk Gücü gibi paramiliter izci dernekleri dönemin edebiyatıyla uyumlu bir program meydana getirir. Ancak

2 Cüneyt Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler: 1850-1900*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 1998, s. 26.

3 Füsün Üstel, “*Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul, 2011, s. 32.

ulusal inşanın “mütemmim cüzü” olmaktan çok öteye giden dönemin edebiyatı, başına yalnızca “millî” sıfatının eklenmesiyle açıklanamayacak ve etkilerini bugün de sürdürecektedir kadar geniş ve güçlü bir ideolojik / etik altyapıya sahiptir.

Millî Edebiyat’ın en önemli isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin, “Mektep Çocuklarına Türklük Mefkûresi” başlıklı yazısında şöyle der:

*“Milletlerin mefkûreleri daima taarruzîdir. Tedafüü ve korkak düşünceler mefkûre sayılmaz. Bir milletin taarruzî ve millî bir mefkûresi olmazsa o millet korkak ve emelsizdir. Zayıftır. Allah’ın kanunu cezasını verir. O kanun da:*

*Ezmeyen ezilir...”*<sup>4</sup>

Osmanlı’da sosyal Darwinci düşünceler çocuk pedagojisine girecek kadar yaygınlık kazanmasını İttihat ve Terakki’nin her alandaki otoriter, militer ve milliyetçi tutumuna borçludur. Öz güven eksikliği yaşadığı düşünülen millete vatan sevgisi, disiplin, cesaret, savaşkanlık gibi “millî hasletlerin” kazandırılmasıyla önüne geçilmesi düşünülen inkıraz hâli, Türk aydınının / edebiyatçısının meseleye beka sorunu temelinde yaklaşmaya iter. Bu nedenle, daha önce de belirttiğimiz çağın ruhuna hizmet eden bütün ideolojik aygıtların fütursuzca seferber edildiği görülür. Osmanlı İmparatorluğu için yıkımın kaçınılmaz olduğu alenen belirdiğinde Türkcülük Ziya Gökalp’in sistemleştirdiği kültürel milliyetçilik noktasından kapsam ve içerikte bazı ciddi değişimlere uğrayarak hızla uzaklaşır. Ziya Gökalp’in çocuklar için kaleme aldığı şiirlerde bu değişimin izleri belirgindir.<sup>5</sup> “Millî kin”in aynı zamanda toplumsal ilerlemenin aracı sayıldığı bu gibi edebî ürünlerde “iç ve dış tehdit” algısını manipüle edecek ve beka endişesini harekete geçirecek en elverişli düşüncelerden biridir sosyal Darwinizm. Toplumların daimi bir güç savaşında çarpışma hâlinde oldukları, güçlü olanın doğal yasalar gereği zayıf olanı ezme hakkını taşıdığı varsayımından hareket eden bir kozmolojide evrensel barış, pasifisizm gibi kavramlar terminolojiden çıkarılır. Bunu, yine, Ömer Seyfettin’in savaş ve barış hakkındaki düşüncelerini madde madde sıraladığı yazısında görebiliyoruz: “1) Milletleri harp değil sulh mahveder. 2) Sulh’cu ve sükân’cu bir millet ikinci bir milletin hücumuna maruz kalmasa bile kendi kendine taaffün eder.”<sup>6</sup> Savaş söz konusu olmasa bile barışçıl yaşam tarzının bir topluluğu çöküşe götüreceği düşüncesi, genç nüfusunu sürekli mobilize hâlde tutan Roma ve düzenli fetih politikası izleyen Osmanlı ordularının dönemine duyulan bir özlem hâlini alır. Ömer Seyfettin hakkındaki en kapsamlı incelemelerden birini kaleme alan Alangu’nun birçok biyografik unsur içerdiğini belirttiği “At” öyküsünde atın üstünde dört nala gitmenin zevkini duyumsayan bir subayın eski zaman süvarilerinin devrine yetişememiş olmaya hayıflanması bir tür güç istenci ve kaba kuvvet arayışıyla birlikte verilir. Subayın

4 Ömer Seyfettin, “Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi”, *Türklük Üzerine Yazılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 87.

5 “Yüce Tanrı! biz üçyüz bin şehidi, / Unutmadık, sinemizde kinler var! / Kadın, çocuk denilmedi kesildi; / Yemin ettik kalmayacak bir Bulgar!” Balkan hezimetleriyle ilgili olarak 1913’te yayımlanan “İlahî” şiiri, “Çocuklar İçin” notunu taşır. Gökalp, bütün ulusa hamlettiği intikamı, savaşın sosyal-siyasal nedenlerini bilemeyecek durumda varsaydığı çocuklar için basitleştirerek “millî kin” teması üzerinden işler. Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, haz. Latif Uğurtekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. \*.

6 Ömer Seyfettin, *Türklük Üzerine Yazılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 24.

“silahsız, kansız ve azametsiz olduğu kadar, harap edici olan medeniyet mücadelesinde” ve “pis bir barış dünyasının içinde” hissettiği sefalet ve eski güzel günlere özlemle atını kırbaçlayışı birçok öyküsünü “bir zabitin cep defterinden” derleyen ve Türk çocuk edebiyatı müfredatına en fazla klasik eserini sokmuş yazarlardan biri olan Ömer Seyfettin’in *Genç Kalemler* hareketini başlatmadan öncesinde dönemin ruhuna dair düşüncelerini ele verir. Yazarın bu düşüncelerini özellikle “Beyaz Lale” adlı öyküsünde şiddet yüklü bir üslupla işlediği görülür. Her türlü savaş suçunu gözünü kırpmadan işleyen Bulgar komutan Radko, ulusun var olması için yaptıklarının gerekli olduğuna inanır. “Bir Çocuk: Aleko” öyküsünde de Türkler için istihbarat sağlayan Ali, Rumların arasına karışır. Bir yanda, her sabah Türklerin mahvı için dua eden Rumlar, diğer yanda Hristiyanların da Tanrı’nın kulu olduğu ve bu yüzden kötülüğü hak etmediklerini vaaz eden köy hocası vardır. Uluslaşma yarışında geç kalmışlığa karşı çocukça bir öfke de vardır burada ve küçük kahramandan çok yazarın kendisine ait gibidir. “Türk Çocuğu Primo”da ise millî özünü keşfeden küçük kahramanın vatani için ölmeye hazır hâle gelişi anlatılır. Seyfettin’in küçük kahramanları en zor karar anlarında düşman kendi yerinde olsa ne yapardı diye düşünür ve ona göre hareket eder. Bu öykülerinde Ömer Seyfettin milliyetçilik konusunda zayıflık gösterdiğini, bir türlü beklenen millî refleksi gösteremediğini düşündüğü Türklere acı bir serzenişi hissedilir. Bununla birlikte, bu “klasik” çocuk öykülerine Türkiye’deki ilköğretim müfredatında yaygın şekilde yer verildiğini, başta küçük yayınevleri olmak üzere birçok yayıncının telif muafiyeti olan bu eserleri çocuk edebiyatı serilerinde okuyucuya ulaştırdığını belirtmek gerekir.

Çanakkale Cephesi’ne götürülerek buradaki gözlemlerinden ve savaşın verdiği ilhamdan “hamasi ve vatani” eserler kaleme alması beklenen İstanbul Edebî Heyeti’ndeki edebiyatçıların Millî Mücadele sonrası Yunan ordularının izinden ilerleyerek köy köy temaslarda bulunan Tetkik-i Mezalim Komisyonu’ndaki görevliler kadar (aralarında Halide Edip ile Yakup Kadri’nin bulunduğunu unutmamak kaydıyla) etkili eserler kaleme almamış olmaları Osmanlı’dan Cumhuriyet rejimine doğru bir rafineleşmenin sonucudur. Millî Mücadele sırasında ve sonrasında üretilen eserler bir önceki neslin kolektif bir mefkûre ve şuur yaratma yolundaki çabalarından yöntem olarak ayrışır. Osmanlılık ve İslamcılığın uygulanabilirliğini yitirdiği bir ortamda milliyetçilik “vatandaşlar topluluğu” yaratma yolunda daha motive edici, daha dolaysız bir araç olarak ortaya çıktı. Milliyetçiliğin bu motive edici ve dolaysız özelliği, aynı zamanda savaşkan ve saldırgan içgüdülerinden kaynaklanır ve bu anlamda ulus-devletleşme sürecinde tek egemen ideolojidir. Ancak bu, savaşın, ölümün ve her türlü insanlık suçunun normalleştiği bir ortamda çocukların da belli bir millî bilinçle erişmelerini, ancak söz konusu kötülüğe çok fazla bulaşmamalarını da gerektirir. Çocuğun temiz, savunmasız ve fedakâr olması mücadelenin haklılığının delilidir. Tetkik-i Mezalim Komisyonu’ndaki görevleri sonrasındaki üretimlerinde iki yazarın her düzeyde birbirine çok yakın öyküler kaleme almaları da bu yüzdendir. Bu türden öykülerine *Dağa Çıkan Kurt* kitabında çokça yer veren Halide Edip, “Mekkâreci Mehmet” öyküsünde Mehmet adlı zavallı denebilecek bir çocuğun Çanakkale Cephesi’ne gidişiyle amansız bir savaşıya dönüşümü, “Zeynebim, Zeynebim”de Zeynep’in kendi-

7 Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, Yapı Kredi Yayınları, 1. baskı, 2010, s. 133.

sini büyüten Yorgi ve Kalyopi'nin ("hain/nankör gayrimüslimler") alçaklığına uğraması, "Tanıdığım Çocuklardan"da savaş mağduru çocukların dramlarını, "Muhlis'in Ağabeyi" öyküsünde bir subayın korumasıyla ve sevgisiyle savaşın olumsuz şartlarından kurtulan Muhlis'in mutluluğu, "Himmat Çocuk"ta Himmet'in şahsında Anadolu'nun dört bir yanında durmadan çalışan çocukların fedakârlığı ve azmi anlatılır.<sup>8</sup> Yakup Kadri, "On Dört Yaşında Bir Adam"da Halide Edip'in Himmet karakterini kendi öyküsünde kullandığını düşündürecek kadar benzer bir öykü anlatır. "Ceviz" adlı öyküsünde viraneye dönmüş Anadolu köylerinden birinde şahit olduğu iç burkucu olayı çocuk safiyeti üzerinden anlatır.<sup>9</sup> "Benim için her şeyi; iyi kötü, şahsi veya umumi bütün gördüklerimi unutmak kabildir; fakat, o köyde, kızı, asla asla unutamam..." cümlesiyle başlayan "İssız Köy ve Dilsiz Kız" öyküsünde de benzer bir trajedi anlatılır.<sup>10</sup> "Teslim, Teslim!" öyküsünde, "*Tahkik-i Fecayi' heyeti, bütün şehitleri dinledikten ve felâketzedeleri gördükten sonra,*" dinlenen bir vakada küçük bir kız çocuğunun Yunan askeri tarafından hunharca katledilişi dramatik bir üslupla yansıtılır. Savaşın dayanıksız vücutlarını harabeye çevirdiği, en zalim feccatleri göstere göstere zamanından önce büyüttüğü çocuklar savaşın en çaresiz kurbanlarıdır bu öykülerde ve yazarın komisyondaki görevi sırasında hissettiklerini yansıtırlar. Her açıdan birbirine benzetebileceğimiz bu öyküler gerek dil, kurgu özellikleri gerekse de çocuğu özne değil, nesne olarak kullanmaları ve vatanseverlik ajitasyonu amacı taşımaları açısından çocuk edebiyatı içinde kabul edilemezler. Aka Gündüz'ün *Türk Kalbi* (1911), *Demirel'in Hikâyeleri* (1930), *Türk Duygusu* (1941), *Meçhul Asker* (1930), *Gazi'nin Gizli Ordusu* (1930) ve Falih Rıfki'nin *Eski Saat* (1933), Kenan Hulusi'nin *Bir Otelde Yedi Kişi* (1940) adlı öykü kitapları bol sayıda çocuk kahramana yer veren, benzer içeriğe sahip eserlerdir. Bu sebeple de, Ömer Seyfettin öykülerinin okuyucusundan daha dar bir kitleye hitap ettikleri gibi estetik düzeyde de onun gerisinde kalırlar. Seyfettin'in bir başarısı da, bütün topluma aşlamak istediği millî ve militer hasletleri çocuk kahramanlarının algısı üzerinden işlemesi ve böylece mesajını çocuk okuyucuların alımlayacağı estetik bir düzeye yerleştirmesidir.

Trablusgarp Savaşı'ndan (1911) başlayarak art arda alınan yenilgilerin yarattığı toz bulutunun Sakarya Savaşı'yla (1922) ortadan kalkmasının ardından ulusal öz güveni tazelenen Türk entelijansiyası, I. Dünya Savaşı sırasında beklenen ölçüde hayata geçiremediği millî propaganda, ulusal kimlik inşası ve vatanseverlik telkinini kazanılmış bir zafere arkasına alarak uygulamaya koyar. Cumhuriyet Dönemi'nde askerlik görevi, zorunlu eğitimle birlikte "ideal vatandaş" inşasının en önemli aygıtlarından birine dönüşür. Yeni rejimin değerlerinin etki alanı dışında kalan genç nüfusa telkini ve Anadolu aydınlanmasının köylü nüfusa yansıtılması için askerlik, ordu içindeki hiyerarşiyle dikey, ülke genelindeki halkçılıkla da yatay bir yayılım olanağı sağlar. Okul ve ordu, (özellikle de erkek) genç nüfusun hedeflenen Batı kültürü ve laik, çağdaş, pozitif yeni insanla özdeşleşmesini hızlandırır ve gelecek kuşakları arzu edilen vasıflarla donatır. Tanzimat ve II. Meşrutiyet idarelerinin dinden ödünç aldıkları "şehitlik" ve "gazilik" kavramları, söz konusu sekülerleşmeye uygun olarak yerini "asker-millet" mitine bırakır. Cumhuriyet'in henüz ilk

8 Halide Edip Adıvar, *Dağa Çıkan Kurt*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2005.

9 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Millî Savaş Hikâyeleri*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1921, s. 105-111.

10 *age.*, s. 20-24.

yıllarında kaleme alınan bir *Yurt Bilgisi* kitabında yazılanlar çocuklara bu düşünceleri “hak, vazife, vatana ihanet” gibi sözcüklere başvurarak, “anlayacakları dilden” anlatır:

“Askerlik bizim en birinci ve en kutsal görevimiz; hürriyet, bağımsızlık, serbest çalışmak, bu görevin karşılığı olan haklarımızdır. Onun için hükümetimiz, bir savaş çıkınca bizi bu göreve davet eder. O vakit sevine sevine vatanımızı korumak için askerliğe gitmeliyiz. Asker olmamaya çalışmak, hem kendine hem bütün milletine, vatanına ihanet etmektir. Böyle adamların Türklükle alakası yoktur. Onlar hain, vatansız kimselerdir.”<sup>11</sup>

Sosyokültürel baskı araçları olarak kullanıldığında çocuklar için kasvetli ve anlaşıl- maz olabilecek bu konuların Cumhuriyet edebiyatçılarının kaleminde daha yumuşak vuruşlarla aktarıldığı gözlenir. Çocukların Cumhuriyet rejimini yeni oyun arkadaşları olarak görmelerini sağlayacak en önemli etkenlerden biri, ideal olduğu kadar sevimli görünecek bir lider kültü yaratma çabasıdır. Burhan Bilbaşar’ın 1936 tarihli ve öz Türkçe sözcüklerle bezenmiş *Bin Yağya Bir Mustafa* adlı çocuk kitabı bunun en çarpıcı örneklerindedir. İzmir’in işgali sırasında Yunan askerlerinin öldürdüğü annesi, babası ve kız kardeşinin intikamını almaya ant içerek savaşa katılan küçük Mustafa, Mustafa Kemal’i gördüğünde içindeki mücadele aşkının fazlaştığını hissederek:

“Mustafa artık kendisinde her işi görecek güç ve varlığı duymuştu. O artık yurdunun ve obasının öcünü alacak, büyük işler başarabilecek bir varlıktı.

Çünkü ulu önderinden, ulus Atasından ışık ve güç katmıştı benliğine o.”<sup>12</sup>

Bilbaşar, kurmaca bir karakter olan Mustafa’nın anı notlarından derlenerek yazıldığı belirtiltiği ve neredeyse bütün sayfalarını nefret söylemi, ırkçılık, zenofobiyle doldurduğu kitabında sistematik bir şiddet propagandası yapar. Vatan uğruna ölüm sık sık etnikleştirilir: “Hiçbir Türk, yurdu için ölmekten korkmaz. Bu yolda ölmek her Türk için büyük bir kıvançtır.”<sup>13</sup> Bilbaşar’ın “Atatürk Çocukları Kitapları” serisinden çıkan ikinci kitabı *Biz Yaparız* evrensel bilim ilkelerini bir yana iterek “ulusumuzun büyük adını her yerde acunda ve göklerde nasıl yücelttiklerini” anlatır.

Erken Cumhuriyet devri edebiyatında toplam içinde küçük bir sayıya ulaşan çocuk kitaplarında savaş karşıtı bir söyleme rastlamak gerçekten zordur. Milliyetçi-militarist paradigmanın içinden bakan ve Cumhuriyet’in kazanımlarını coşkulu övgülere boğan yazarlarda Atatürk’ün “*Yurtta sulh cihanda sulh*” sözüyle ilgili belli bir isteksizlik görülür. Mücadele içinde olgunlaşan, Ömer Seyfettin örneğinde olduğu gibi suçu sürekli kendinde bulan, diğer yanda haksızlığa uğratıldığı düşüncesiyle mağrur bir öfkeli içindeki dönemin entelijansiyasının savaş karşıtı düşünceleri kucaklamasını beklemek de gerçekçi değil. Gerisine düştüğü Batılı güçlere karşı hissettiği ezeli mağlubiyeti rekabete dönüştürmeye çalışan Cumhuriyet aydını milliyetçi ana damarını mücadelecisi, sosyal Darwinci güdülerle kılcallaştırır. *Biz Yaparız*’daki dünyaya parmak ısırtan icatlara imza atan, Etem

11 Muallim Abdülbaki Gölpınarlı, *Yurt Bilgisi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 75-76.

12 Burhan Birlbaşar, *Bin Yağya Bir Mustafa*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1936, s. 34.

13 *age.*, s. 69.

İzzet'in Cumhuriyet'in onuncu yılı onuruna kaleme aldığı *On Yılın Romani*'nda<sup>14</sup> (1933) ağılık rejimini devirecek güçte temsil edilen Cumhuriyet çocuklarının 1940-50'li yıllara gelindiğinde Bekir İlhami Tez'in *Taşlı Tarladaki Ev*'indeki (1944) kimsesizlere veya Ke-malettin Tuğcu'nun acılı çocuklarına dönüştüğü çizgi Türk çocuk edebiyatı araştırmaları alanında incelenmesi gereken bir noktaya uzanır.

Türk çocuk edebiyatı için örneklerini verdiğimiz savaş ve şiddet karşıtı bir söylem eksikliğinin (şiire bir ihtiyat kaydı koymak gerekirse) romanıyla, öyküsüyle, tiyatrosuyla ve denemeleriyle Türk edebiyatının geneline yayıldığını söylemek yanlış olmaz. Savaş-kanlık ve mücadelecilik, tarihî ve popüler Türk romanında temel izleklerden biridir. Türk erkeği / kadını ister “altın çağ” Orta Asya urbaları içinde at koşursun, ister şık kıyafetler içinde fokstrot yapsın bu ruhun ezeli ve ebedî taşıyıcısıdır. Yalnızca dilsel düzeyde basitleştirmeye gidilerek oluşturulmuş izlenimi veren dönemin çocuk edebiyatı bu türden mesajlarla doludur. Adları gittikçe öz Türkçeleşen çocuklar Orta Asya mirasını geleceğe taşıyacak kahramanlardır. Rakım Çalapala'nın *87 Oğuz* adlı kitabı böyle bir antikiteye uzanan ilginç bir kitaptır. Oğuz, fiziksel zafiyet gösteren arkadaşına “erkek / asker olma” hâli üzerinden yüklenir: “*Ne oluyorsun be Selim!.. Sen asker olacaksın böyle otomobil gezmesinden hasta dönersen ne yaparız?*”<sup>15</sup> Ataları at üstünde uyuyan Selim'in bu tür zayıflıklar göstermesi cesur, çalışkan ve gürbüz bir çocuk olarak temsil edilen Oğuz'un, doğal olarak, tepkisini çeker.

Yetişkin edebiyatı ile çocuk edebiyatı arasındaki benzerliklerin içeriksel düzeyin ötesine geçerek düşünsel zeminde de ortaklaşar bir ilişki gösterdiği açıktır. Özünü barıştan, ortak yaşama kültüründen ve hümanizmden almayan bir yetişkin edebiyatının çocukluğu da barışçı olmuyor maalesef. Her türlü şiddete dayalı yöntemin kesin bir dille reddedildiği, savaşın yıkıcılığının ifşa edildiği, evrensel ve demokratik değerlerin kucaklandığı bir edebiyat savaşın eksik olmadığı bu coğrafyada, betonda açmaya çalışan çiçeğin azmine, “ordu-millet” mitiyle büyümüş insanların barışçıl sinerjisine muhtaç görünüyor. Dünya edebiyatının bugün klasikleri arasında yer alan *Aslan Asker Şvayk* (1921), *Mrs. Dallo-way* (1925), *Silahlara Veda* (1929) ve *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* (1940) düzeyinde edebî ürünlerimizin sayıca azlığı, çocuk edebiyatımızın *Küçük Prens*'ini (1943) doğurmasına da engeldir belki de. Türkiye'de emekliliklerinde neredeyse kural olarak derin stratejiler ve komplo teorileri kaleme alan asker kökenli yazarlar değil, büyüklerin savaş, iktidar, para ekseninde döndürdükleri gezegenlerine, dolayısıyla dünyaya, yabancı meleksi bir

14 Bu roman “kurucu lider kültü” etrafında âdeta ruhani bir hâle oluşturan, milliyetçi-militarist atf-larla lideri yücelten propaganda örnekleriyle dikkat çeker. Bir köyde, “Gazi çocuğu kimdir?” şeklindeki retorik soru rejimin gönüllü sözcülüğünü üstlenmiş çocuk kahramanlardan biri olan Erhan tarafından şöyle cevaplandırılır: “*Mustafa Kemal çocuğu her yerde ve her zaman bir yanan insan gibi lâvını, imanını, inanını, ilmini, heyecan ve yaratıcılığını, taşırın kumandalı ve benzersiz bir ateş kaynağıdır. Kemalist delikanlı budur. Rejimin öz hüviyeti budur. Kemalist Cumhuriyetin öz çocuğu odur. Dünyanın neresinden bakılırsa bakılıns onun gözlerinde daima 'Ben Mustafa Kemal çocuğuyum.'*” diye taşan ve yakıcı ve büyümlü ışığın parıltısı vardır. *Bütün aykırı bakışlar bu parıltıda yanar, kavrulur, sönerler. (sic) (...) Mustafa Kemal Türkiye'si milliyetçiliğin en aşırı ülkesidir. (...) Türk çocuğu kendi inanınin çocuğudur!*” Etem İzzet, *On Yılın Romani*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 166.

15 Rakım Çalapala, *87 Oğuz*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2006, s. 119.



masumiyetin anlatıldığı kitabı yazıp resimleyen savaş pilotu Exupéry dünya çocuk edebiyatı klasikleri arasına girmiştir. Bu bile, tarihte / gerçekte ilk asker-millet olduğu hâlde bu unvanı Türklere memnuniyetle bırakan Fransızların edebiyatları adına büyük bir kazançtır.

Bitirirken, Bedrettin Karaçam'ın asgari estetik düzeyi karşılamaktan uzak, ancak bir edebî kriter olmasa da, iyi niyetle kaleme aldığı *Asker Çiçek Açtı* kitabındaki aynı adlı öyküye değinilmeli. Bu kısacık öyküde, bir sabah uyandıklarında yüzlerinde çeşit çeşit çiçek açtığını gören askerlerin şaşkın soruları didaktik bir yazar sesiyle cevaplandırılır: “Sizin bombalarınız ve savaşlarınız, dünyada çiçeklere açacak yer bırakmadı. Naapsın, onlar da sizin yüzünüzde açmışlar.”<sup>16</sup> Güzel ancak barışın dünya savaşları, barış harekâtları, huzur operasyonları, olağanüstü hâller ve iç ayaklanmalarla ayaklar altına alındığı bir ülkede geliştirilmeye ihtiyacı olan bir üslup ve içerik... Bu yazıda örnek verilen *Cesaret Madalyası*'ndaki gibi cesaret ve ölüm övgüsü dolu, savaş konusunda ikiyüzlü, sinik bir ahlaktan *Kitap Hırsızı*'ndaki çocuk diliyle Hitler'i lanetleyen kararlığa ulaşmamıza daha çok var. Bir sınıf dolusu gencin coşkuyla katıldıkları savaşta aralıksız çarpışma seslerini dinleyerek saklandıkları siperde korkudan küçük çocuklara döndükleri, çıldırma noktasına geldikleri *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* 'la (1929) “millî mefahir” diskuruna “çilinginlik” hâlini de ekleyen *Şu Çılgın Türkler* (2005) arasında edebî akrabalık kurmanın, ne yazık ki, imkânı yok. Ancak, iyimser olmak için iyi sebepler de var: İhsan Oktay Anar'ın ilk romanı *Puslu Kıtalar Atlası*'nda (1995) kurduğu çocuk çetesinin başında âdeta terör estiren Efrasiyab isimli çocuğun gerçek savaşın ortasına düştüğünde “bin düşmana bedel” Cumhuriyet çocuklarının aksine insani tepkilerle korkudan saklanacak yer bulamayarak bir kuş yuvasında yüzyıllık bir uykuya uyuması özlenen estetik düzeyin işaretini verir. Asker-milletlerin değil, miğferine çiçek eken insanların ülkesinde böyle bir edebiyatın kök salması her zaman mümkün.



Resim: Nural Birden Akca

16 Bedrettin Karaçam, *Asker Çiçek Açtı*, Su Kitapları, 2000, s. 35-40.